

CNV-KERK EN IDEËEL VERDIEPT

SEPTEMBER 2024, NUMMER 2

GROEN, GROENER, GROENST

Colofon

CNV-Kerk & Ideëel Verdiept is een uitgave van de sector Kerk & Ideëel van CNV. Tot deze sector behoren de branchegroepen Kerkelijke Werkers, Kerkelijke Medewerkers, Kosteren en RK Pastoraal Werkenden.

Website: <https://www.cnvconnectief.nl/zorg-en-welzijn/kerk-en-ideeel/>.

Redactie: Dorise van Driel, Theo van Driel, Marloes Kortland, Mario Boelen en Guus Prevoo (eindredactie)

Inhoud van dit nummer

Voorwoord bij deze editie, <i>Guus Prevoo en Bert Broers</i>	3
Kerken en vakbond op de bres voor het milieu	
- Omdat de schepping roept om een kerk die zorg draagt, <i>Carla Dik-Faber</i>	4
- 'Ik ben inmiddels niet meer bang voor de reacties als mensen ontdekken dat ik activist ben'	8
- Veganisme en christendom: herwaardering van de schepping, <i>Dorise van Driel</i>	11
- Christelijke vakbond in de 21e eeuw: van Rerum Novarum tot Laudato Si, <i>Mr. Drs. Daniëlle Woestenberg</i>	15
- Groene Kerk aan de rand van de stad en op het platteland, <i>Bert Broers</i>	19
Reflectie: Op zoek naar verbondenheid met mens en natuur, <i>dr. Gerard Kuperus</i>	23
Twee hongerdoeken om het thema Klimaatverandering onder de aandacht te brengen, <i>Guus Prevoo</i>	27
Overzicht van (christelijke) organisaties rond duurzaamheid en gerechtigheid	30
Tips voor je agenda	34
Mededelingen vanuit CNV-Kerk & Ideëel	37

© CNV-Kerk en Ideëel, september 2024

Voorwoord bij deze editie

Guus Prevoo en Bert Broers

Graag bieden wij u dit tweede nummer van CNV Kerk & Ideëel Verdiept aan, met als titel *Groen, groener, groenst*. Een nummer dus over klimaatverandering en milieu-achteruitgang en wat we als kerken en pastoraal en kerkelijk werkenden daaraan kunnen doen.

Alles hangt met alles samen. Het is inmiddels voor velen helder dat milieudegradatie en klimaatverandering een duidelijke samenhang vertonen met overconsumptie en onderdrukking. Mensen die het meest worden uitgebuit, dragen zelf het minste bij aan vervuiling en opwarming van de aarde. Maar zij worden daar wel het grootste slachtoffer van omdat klimaatverandering zich het meest doet gelden in de gebieden waar zij wonen. Er zijn daar bovendien de minste mogelijkheden om daar wat aan te doen.

Alles hangt met alles samen. Streven naar duurzame investeringen in Europa leidt soms tot milieudegradatie elders, zoals bij de winning van lithium en andere aardmetalen. De stormloop op balsahout, de tropische houtsoort die wordt gebruikt voor de wieken van windmolens, veroorzaakt de vernietiging van het regenwoud in Ecuador. Nog steeds moet er zo goedkoop mogelijk geproduceerd worden met overconsumptie als gevolg. De talloze bezorgbusjes zijn daarvan een ergerniswekkend bewijs. Maar ook met als gevolg dat salarissen in diverse landen in het globale Zuiden zo laag zijn dat je je kunt afvragen of er niet sprake is van slavernij. Vanwege de door ons veroorzaakte ontwrichtingen ontvluchten mensen hun eigen onleefbaar geworden omgeving, wat wij dan weer ervaren als een lastig vluchtelingenprobleem, met als gevolg dat wij proberen de grenzen voor hen te sluiten. Het christelijke gebod op naastenliefde zou het verzet hiertegen met een beroep op onze verantwoordelijkheid voor zowel Schepping als medeschepselen moeten aanwakkeren. Inmiddels is zichtbaar, door bosbranden en grote overstromingen in Europa en Noord-Amerika, dat de gevolgen van de klimaatverandering hun desastreuze uitwerking hebben in alle regio's van deze wereld. Spraken we in 2021 bij de overstromingen in Zuid-Limburg en aangrenzende delen van België en Duitsland nog van de *overstroming van de eeuw*, nu, nauwelijks drie jaar later, kunnen we, gezien de gebeurtenissen in Midden- en Oost-Europa, beter gaan spreken van de *eeuw van de overstromingen*. Alle hensen aan dek om ook als kerken snel in actie te komen.

Alles hangt met alles samen. Maar dit nummer beperkt zich tot de inzet van kerken en voorgangers inzake milieu en klimaat. Carla Dik-Faber gaat in op GroeneKerken. Waar komt GroeneKerken vandaan, wat beoogt het project en wat zijn de uitdagingen? Zes collegae-pastores die ook klimaatactivist zijn, vertellen over hun ervaringen. Dorise van Driel legt uit waarom voor haar christelijke geloof en veganisme een aanvulling op elkaar zijn. Daniëlle Woestenberg laat zien hoe de beide pauselijke encyclieken *Rerum Novarum* en *Laudato Si'* het ethisch kader vormen van de inzet van het CNV bij zowel de sociale als de klimaatkwestie. Bert Broers verhaalt over zijn inzet voor een groene gemeente in een setting aan de rand van de stad en in een plattelandssituatie. Gerard Kuperus beëindigt het thema met een reflectie op de voorgaande artikelen. Ten slotte wordt er kort aandacht besteed aan twee hongerdoeken, die kunnen helpen om het thema klimaatverandering in gemeente of parochie, liturgisch en anderszins, onder de aandacht te brengen.

Omdat de schepping roept om een kerk die zorg draagt

Carla Dik-Faber

De klimaatcrisis dwingt ons om na te denken over onze levensstijl. Het christelijk geloof biedt veel handvatten om ánders te leven: te genieten van genoeg. Groene kerken zoeken naar manieren om vanuit geloof groene stappen te zetten om zo een verschil te maken voor de wereld en een bron van hoop en inspiratie te zijn. Het projectteam van GroeneKerken helpt daarbij. Waar komt GroeneKerken vandaan, wat beoogt het project en wat zijn de uitdagingen?

De aanleiding

We komen er steeds meer achter dat we, in onze westerse samenleving, de Bijbel door een antropocentrische bril lezen. Sinds de Verlichting (18^e eeuw) is er minder ruimte voor verwondering over de schepping. Rationeel denken en utilisme bepalen onze houding naar de natuur en uiteindelijk beschouwt de mens zichzelf als kroon op de schepping. In 1967 schrijft de Amerikaanse historicus Lynn White zijn geruchtmakende artikel, waarin hij het christendom met een antropocentrische uitleg van het scheppingsverhaal verantwoordelijk houdt voor de ecologische crisis.¹ Het artikel krijgt veel tegenspraak, maar het lijkt mij dat hij wel een punt heeft: het christendom heeft vaak onderdrukkende machtsstructuren, van mensen of van de aarde, onweersproken gelaten of zelfs gelegitimeerd.² Tegelijkertijd is juist het christelijk geloof een bron van verzet en vrijheid gebleken. De vergadering van de Latijns-Amerikaanse en Caribische Bisschoppelijke Raad in de Colombiaanse stad Medellín (CELAM, 1968) omarmt de bevrijdingstheologie. In hetzelfde jaar, nog vóór het rapport *Grenzen aan de groei* van de Club van Rome (1972), spreekt de Wereldraad van Kerken (WCC), bijeen in het Zweedse Uppsala, zich uit tegen de ongelijkheid in de wereld. Het leidt tot de oprichting van de werkgroep 'Nieuwe Levensstijl' in Nederland in de jaren zeventig. De jaren tachtig staan in het teken van het conciliair proces voor Vrede, Gerechtigheid en Heelheid van de Schepping, opnieuw een initiatief van de Wereldraad van Kerken (Vancouver, 1983). Vooruitgangdenken en optimisme na de val van de Berlijnse muur (1989) zorgen er echter voor dat het proces een stille dood sterft. Aan het begin van deze eeuw overheersen opnieuw de zorgen over de toekomst van het leven op aarde, ook binnen de kerken. In Nederland gaat in 2011 het project GroeneKerken van start. In andere Europese landen komen vergelijkbare initiatieven van de grond, zoals Église verte in Frankrijk. In 2015 publiceert paus Franciscus voorafgaand aan de VN Klimaatop in Parijs de groene encycliciek *Laudato Si'*.³ Een groene Bijbel (NBG) en een groeiend aantal ecotheologische boeken zien het daglicht. Christenen (her)ontdekken dat de zorg voor de schepping een plek heeft in het hart van het

¹ De Amerikaanse historicus Lynn White jr. in zijn artikel "The historical roots of our ecological crisis," *Science* 55 (1967): 1203-1207.

² De tentoonstelling over christendom en slavernij die in 2024 in Museum Het Catharijneconvent in Utrecht wordt gehouden, geeft een ontluisterend inkijkje in de betrokkenheid tussen kerken, christenen en slavernij.

³ Paus Franciscus, "Laudato Si': over de zorg voor het gemeenschappelijk huis," in *Kerkelijke Documentatie*, red. L.J.M. Hendriks, vert. H.M.G. Kretzers (Bunnik: Libertas, 2015). <https://rkdocumenten.nl/toondocument/5000-laudato-si-nl/>.

christelijk geloof. En inmiddels wordt stevig aan het antropocentrische denken getornd met de erkenning dat niet de mens, maar de sabbat de kroon op de schepping is.⁴

Het project

GroeneKerken is een project dat kerken en christelijke geloofsgemeenschappen inspireert en aanmoedigt om in geloof groene stappen te zetten. De zorg voor de schepping is namelijk in het hart van ons geloof en onderdeel van de *missio Dei*.⁵ Groene kerken die zich aansluiten worden aangemoedigd om vólgende groene stappen te zetten en van elkaar te leren. Zo is er een groene kerk in Zutphen die samen met de buurt een moestuin heeft aangelegd en onderhoudt: de opbrengst is voor mensen die het nodig hebben (en ze hopen op brood en wijn uit eigen tuin!). In Bennekom zijn – met een subsidie van de gemeente – klimaatklussers aan de slag gegaan: dorpsgenoten in slecht geïsoleerde woningen krijgen door eenvoudige energiebesparingsmaatregelen een lagere energierekening én het is goed voor het klimaat. In De Bilt heeft een groene kerk gekozen voor het uitgeven van pachtgrond aan een biologisch melkveebedrijf: goed voor de (bodem)biodiversiteit en voor de toekomst van het bedrijf. Het aanbod om te pachten van de kerk kwam ‘als een geschenk uit de hemel’.⁶ Groene kerken hebben ook de intentie dat de gemeenschap zich meer bewust wordt van de eigen rol in de klimaatcrisis. De GroenePreek-wedstrijd (2023) heeft een grote stimulans gegeven aan het nadenken over de actualiteit van de Bijbel in het licht van de ecologische vraagstukken. Op die manier kan de kerk steeds meer een plek worden waar mensen samen oefenen in een eenvoudige, vreugdevolle levensstijl die recht doet aan al het leven op aarde. Het is vanuit eenzelfde gerichtheid dat GroeneKerken present is bij klimaatmarsen met een open uitnodiging om aan te sluiten: om ons samen uit te spreken tegen onrecht en te delen van onze hoop, omdat we geloven in een andere wereld. Inmiddels (2024) zijn er ongeveer vijfhonderd groene kerken uit meer dan twintig denominaties, vooral uit de Protestantse Kerk in Nederland (PKN), maar steeds meer ook uit andere denominaties. Zo sluiten onder meer Nederlands-gereformeerde, (oud-)katholieke, baptisten- en remonstrantse kerken zich aan bij de beweging. Daarmee is het een project dat mensen over kerkmuren heen met elkaar verbindt. Helaas blijft het aantal groene kerken in evangelische en reformatorische kringen achter. Vermoedelijk ligt hier een theologisch verschil van inzicht aan ten grondslag. In deze kerken wordt namelijk sterk de nadruk gelegd op de persoonlijke relatie met God en het zielenheil van mensen. Dit lijkt mij echter een beperking van het heil, terug te voeren op het Griekse denken, waarbij het geestelijke hoger wordt gewaardeerd dan het materiële. God sluit echter een verbond met héél de aarde (Genesis 9:13 en 16) en de héle schepping wordt bevrijd (Romeinen 8:21). De oprichting van het netwerk NatuurGetrouw voor de gereformeerde gezindte is een hoopvol teken!⁷

⁴ Matthijs de Jong en Cor Hoogerwerf, *Hemels groen. Nieuw licht op duurzaamheid als Bijbels thema* (Haarlem/Antwerpen: Nederlands-Vlaams Bijbelgenootschap, 2024), 25-54, (met name 30-35).

⁵ De *five marks of mission* hebben hun oorsprong binnen de Anglicaanse traditie. De vijfde luidt: *To strive to safeguard the integrity of creation and sustain and renew the life of the earth.*

⁶ Kees Posthumus, “Tevreden runderen op grond van de kerk,” in *Kerkmagazine* 14, nr. 2 (2023). Met toestemming overgenomen door GroeneKerken: <https://groenekerken.nl/oosterlichtkerk-de-bilt-aad-van-der-meer/>

⁷ Meer informatie: www.natuurgetrouw.nu.

De uitdagingen

Hoewel de Bijbel veel teksten bevat over Gods liefde voor de schepping – de scheppingsverhalen zelf getuigen hier al van, maar lees ook Johannes 3:16 – blijkt uit onderzoek van de Protestantse Theologische Universiteit (PThU) en het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP) dat christenen zich niet anders gedragen dan hun niet-christelijke landgenoten als het gaat om de zorg daarvoor.⁸ Wel laten christenen meer veranderbereidheid zien, waarschijnlijk omdat ze onderdeel zijn van een groep en gevoelig voor de sociale norm die daarbinnen geldt. Daarom is het voor kerken die aan de slag willen gaan met de zorg voor de schepping belangrijk dat zij het thema *klimaat* en daarmee samenhangende aspecten zoals levensstijl in de kerk bespreekbaar maken. De predikant of priester heeft hierin als leraar en herder van de gemeenschap een bijzondere verantwoordelijkheid, maar uit hetzelfde onderzoek blijkt dat zij verlegenheid ervaren. Individualisatie en polarisatie zijn aan kerken namelijk niet voorbijgegaan. Dat maakt het moeilijk om de thema's van (met name) klimaat, maar ook milieuvervuiling en verlies van biodiversiteit in kerken bespreekbaar te maken. Mensen hebben al snel het gevoel dat dit onderwerpen zijn die 1. niet in de kerk, maar in de politiek besproken moeten worden, 2. allereerst een verantwoordelijkheid zijn voor de overheid, industrie, banken en bedrijven, 3. niet of nauwelijks door henzelf te beïnvloeden zijn (positief of negatief), 4. passen bij de 'eindtijd' waar we als mensheid nu eenmaal doorheen moeten gaan, of 5. in Gods handen liggen, waarbij het getuigt van hoogmoed en maakbaarheidsdenken als mensen daarmee zelf aan de slag gaan. Mijns inziens moet de vraag gesteld worden of dit niet stuk voor stuk argumenten zijn om niet in beweging te hoeven komen. Paus Franciscus schrijft in zijn reeds genoemde encycliek *Laudato Si'* over de noodzaak van een 'ecologische bekering'. Ik denk dat hij gelijk heeft. Om recht te doen aan al het leven op aarde – in het bijzonder noem ik onze broeders en zusters in de wereldwijde kerk die nu al de gevolgen ondervinden van óns gedrag – en toekomstige generaties is het niet te rechtvaardigen dat we doorgaan met onze levensstijl van grenzeloze economische groei en gulzige consumptiedrift. Dat we ons ómkeren naar de ander (en daarmee naar de Ander) lijkt me ook goed voor onze geestelijke gezondheid en ons geloofsleven: laat ons hart gevuld zijn met Christus in plaats van geld en goed. Kerken kunnen 'contrastgemeenschappen' vormen en een andere manier van leven vóórleven.⁹ Een leven dat niet gericht is op meer ... (vul zelf in), maar op vrijheid en verbondenheid: met God, met elkaar en met de aarde. In kerken kan ruimte worden gecreëerd voor rituelen van rouw over het leven dat verloren gaat. Vooral jongere generaties hebben te maken met gevoelens van verlies en verdriet. Door het rouwen heen is er echter een boodschap van hoop, namelijk dat de Schepper Zelf ons uitnodigt om mee te bewegen naar Zijn toekomst. Doe(t) u/jij mee?

Meer informatie: www.groenekerken.nl.

Maatschappij van Welstand en Kerk in Actie zijn dragers van GroeneKerken.

⁸ Maroejska Versantvoort et al., *Tussen duurzaam denken en duurzaam doen. Houding, gedrag en veranderbereidheid van religieuze en niet-religieuze Nederlanders als het gaat om klimaat* (Den Haag en Amsterdam: Sociaal en Cultureel Planbureau en Protestantse Theologische Universiteit, april 2024), <https://www.scp.nl/publicaties/publicaties/2024/04/23/tussen-duurzaam-denken-en-duurzaam-doen>.

⁹ De term 'contrastgemeenschap' is afkomstig van de theoloog Stanley Hauerwas.

Verder lezen:

- Trees van Montfoort. *Groene Theologie*. Middelburg: Skandalon, 2019.
- Dave Bookless. *Het groene hart van het geloof. Zorg voor Gods wereld*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn Motief, 2018.
- Richard Bauckham. *Bible and Ecology. Rediscovering the Community of Creation*. London: Darton, Longman and Todd Ltd, 2010.

Carla Dik-Faber (1971) is projectleider GroeneKerken en studeert theologie aan de Evangelische Theologische Faculteit in Leuven. Voorheen was ze politicus namens de ChristenUnie.

'Ik ben inmiddels niet meer bang voor de reacties als mensen ontdekken dat ik activist ben'

'Wat vind je gemeente/parochie/leidinggevende daarvan?' Deze vraag krijgen voorgangers, geestelijk verzorgers en kerkelijk werkers die actief zijn in klimaatbewegingen zoals Christian Climate Action regelmatig. We vroegen hen naar hun ervaringen.

Als dorpsdominee in een PKN-gemeente op het Friese platteland vond ik het in het begin best spannend om 'uit de kast te komen' als klimaatactivist. Maar al vrij snel merkte ik dat gemeenteleden mij hierin veel vrijer lieten dan ik had verwacht. Met de kerkenraad had ik al snel de afspraak dat ik het hen liet weten wanneer ik (mogelijk) ergens in de media zou verschijnen. Verder sprak ik er met hen weinig over. Met gemeenteleden kwam het vooral aan de orde in individuele gesprekken. Ik merkte dat veel mensen het weliswaar een beetje vreemd vonden, maar ook dat gaandeweg hun beeld van klimaatactivist veranderde. Als zelfs hun dominee - die ze

kennen als introverte, zachte vrouw - aan die acties meedoet, dan zijn klimaatactivisten misschien toch méér dan een stel gekkies daar in Den Haag... Dan staat er misschien écht iets op het spel!

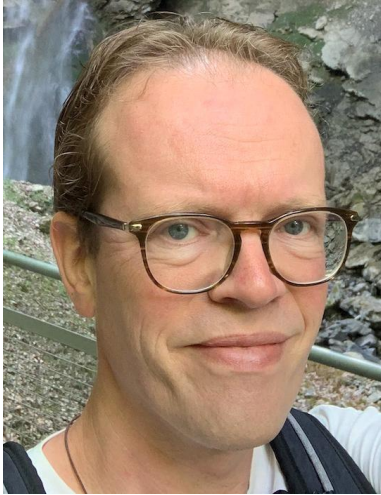
Lieke Weima, voormalig gemeentepredikant Scharnegoutum-Loënga, tegenwoordig ambulante predikant

De evangelische beweging in Nederland is betrekkelijk jong. Ze is zo'n beetje net uit de puberteit en heeft daarom nog weinig ervaring met (klimaat)activisme. De doordenking van de rol van de evangelische kerk ten opzichte van onrecht is nog niet echt op gang gekomen. Dat maakte het voor mij best spannend om actief deel te nemen aan disruptieve klimaatacties. Binnen de evangelische beweging sta ik een beetje in de voorhoede van mensen die zich actief uitspreken tegen onrecht. Die rol is niet altijd plezierig, maar omdat ik steeds in dialoog probeer te blijven met de achterban die eigenlijk niet goed weet hoe zij zich moet opstellen, is de relatie goed. Wie de Bijbel leest, komt er al snel achter dat

God niet wegkijkt bij onrecht, overheersing en onderdrukking. God zelf onderneemt actie en straft zelfs zijn volk vanwege het onrecht van de leiders. Dat wil ik niet negeren. Het evangelie werkt bevrijdend voor individuen, gemeenschappen en samenlevingen. Die impopulaire weg van Jezus is soms eenzaam, maar voor mij de enige optie.

Jan Wolsheimer, CAMA predikant en directeur van CAMA Zending

Ik was tot een jaar geleden journalist en dan hoor je 'neutraal' te zijn. Sinds ik in de kerk werk, is dat anders: ik neem mezelf mee in wat ik doe en dat mag. Ik vond die overstap spannend: zou de parochie mij inclusief mijn activisme voor klimaat en Palestina accepteren? Het viel enorm mee. Parochianen die mij op sociale media volgen, gaan soms met me in discussie. Dan wordt het al snel spannend: kunnen we straks ook in het parochiehuis weer op een goede manier met elkaar omgaan? Mijn activisme en wat ik daarover schrijf in Volzin, roept onder parochianen meestal positieve reacties op. Het blijft tricky, want ik weet niet welke mensen juist afstand van me nemen. In de dorpen waar ik werk voelen redelijk wat mensen zich

verbonden met de boerenprotesten en -partijen. Mensen uiten regelmatig meningen die ik absoluut niet deel. Ik heb voor mezelf de regel dat ik geen discussies aanga. Ik merk dat mensen makkelijk met me praten, misschien omdat ze zien dat ik graag wil luisteren. Ik ben inmiddels niet meer bang voor de reacties als mensen 'ontdekken' dat ik activist ben.

Remco van Mulligen, opbouwwerker in de Sint Franciscusparochie in Apeldoorn-Twello (t/m september 2024)

Als gewone dorpsdominee hield ik mij in preken lange tijd stil, als het ging om milieu en klimaat. Mijn idee was dat als er een onoplosbaar conflict zou ontstaan, de dominee moet verhuizen. Na de hete zomer van 2018 heb ik mijn zorgen geuit in preken en heb in gebeden stelselmatig onze verhouding tot de Schepper onder woorden gebracht. Ik dacht dat ik dat wel kon maken. Ik kreeg er weinig reactie op. Wel merkte ik op bezoek bij boeren, dat ze terughoudend waren.

Als emeritus ervaar ik veel meer vrijheid. De zorg om de Schepping was voor mij zelfs de reden om weer te gaan preken. De avondmaalsviering op A12, met '... vergeef ons onze schulden ...' maakte op mij zo'n indruk, dat ik dat ook in preken genoemd heb. Dat wij eigenlijk bij elk gebed met onze schuld 'voor Gods troon staan' is een heftig beeld. Meestal zijn mensen positief dat ik deze actualiteit bespreekbaar maak en in verband met geloven breng. Hier en daar krijg ik tegengas, dit jaar nog van een boer, die mij verweet dat ik onterecht het woord 'gif' gebruikt heb. Ik vind het heel moeilijk om als gastvoorganger te balanceren tussen profeet en pastor.

Peter Wattel, emeritus-predikant

Toen ik begon waren er nog niet zoveel christenen die in de klimaatbeweging actief waren en in de media verschenen. Dat vond ik spannend. Zou ik mijn invalbaan als voorganger in kerkdiensten in de gevangenis verliezen? Tegelijk: onze naasten in Afrika en Azië verliezen hun eten, huis en leven door de uitstoot van rijke landen als de onze. Daarover zwijgen vond ik erger dan consequenties op mijn werk. Het viel vooral mee: mijn leidinggevenden erkenden mijn demonstratierecht. En doordat ik in actie kwam, werden andere christenen ook actief. Sommige collega's bij het Leger des Heils vonden het verkeerd dat ik actievoerde, of zelfs onchristelijk. Dat leidde tot intense en ook interessante gesprekken. Ook met cliënten gaf het gespreksstof: wat vonden zij zo belangrijk dat ze ervoor wilden strijden? En met de paar cliënten die fel tegen klimaatactivisme waren, hielp het om te luisteren naar waarom ze het zo belachelijk vonden. Het was extra waardevol om ondanks ons meningsverschil een goede band op te bouwen.

Rozemarijn van 't Einde, geestelijk verzorger, auteur "Rebelleren voor het Leven: een dominee in actie voor klimaatrechtvaardigheid" (Kokboekencentrum)

Sinds enkele jaren werk ik aan mijn proefschrift. Hierin denk ik erover na wat ecologische bedreigingen betekenen voor ons spreken over God en de 'natuur'. Ik concludeer dat we vanuit de Schriften en het geloof in God profetisch moeten spreken, omdat al het leven, vooral het kwetsbare, bedreigd is. Ik doe dat als predikant in kerkdiensten of in geschreven teksten. Soms ga ik ook de straat op, hoewel ik mezelf niet als onderdeel van de klimaatbeweging zie. Een keer sprak ik me in een overdenking duidelijk positief uit over de A12 blokkade van XR, wat leidde tot veel kritiek in het ND en vooral op social media waarop een fragment van mijn preek terecht kwam. In mijn gemeente kreeg ik echter steun. Bij een volgende demonstratie kwam ik zelfs gemeenteleden tegen. Toen enkele gemeenteleden wel kritiek gaven, ging mijn voorzitter pal achter me staan. Wat op het anonieme internet en in verhitte publieke debatten lastig is, is binnen een gemeente makkelijker: samen koffie drinken, met elkaar in gesprek blijven, elkaars mening aanvaarden ook al ben je het niet altijd met elkaar eens.

Carola Dahmen, gemeentepredikant in Boornbergum-Kortehemmen, verdedigt haar proefschrift "And it was not good anymore" op 30 september 2024 aan de PThU

Christian Climate Action (CCA) is een gemeenschap van christenen die elkaar steunen bij geweldloze direct acties en openbare getuigenissen rondom de klimaat- en ecologische crisis. CCA sluit regelmatig aan bij acties met Extinction Rebellion. Meer informatie is te vinden op www.christianclimateaction.nl

Veganisme en christendom: herwaardering van de schepping.

Dorise van Driel

Als christen en veganist ervaar ik vaak dat anderen deze twee aspecten van mijn identiteit als tegenstrijdig beschouwen. Sommige veganisten hebben weinig affiniteit met religie, terwijl sommige christenen veganisme beschouwen als een seculiere ideologie of zelfs als strijdig met Gods scheppingsorde. Voor mij vormen mijn christelijke geloof en veganisme een aanvulling op elkaar. Het vermijden van dierlijke producten, samen met andere duurzame keuzes, zie ik als een integrale uitdrukking van mijn spirituele en ethische overtuigingen. Het verminderen van mijn ecologische voetafdruk is dan ook geen doel op zich, maar een natuurlijk gevolg van mijn geloof in verantwoordelijkheid en zorg voor de schepping.

Binnen het christelijke geloof zijn er diverse stemmen die ons aanmoedigen om met respect om te gaan met de aarde en haar bewoners. Er zijn ook groepen die het geloof en veganisme met elkaar verbinden. Zo beschrijft The Vegan Church veganisme als een spirituele discipline die voortkomt uit een Bijbelse visie op de schepping: de aarde niet beheersen, maar als rentmeester bewerken en behouden. Tijs van den Brink, EO-presentator, richtte de website *Christen en Vegan* op. Wat opvalt, is dat er vaak vooral aandacht wordt besteed aan een Bijbelse visie, deels door de specifieke achtergrond van betrokken personen, waardoor historische voorbeelden en bredere kerkelijke tradities soms onderbelicht blijven. Daarom richt ik me op enkele personen en teksten die ons kunnen helpen anders naar de schepping te kijken en bewuste keuzes te maken in ons dagelijks leven.

Historisch bekeken zien we al bij monastieke tradities een leven in en met het ritme van de seizoenen, wat ook terugkomt in de liturgische kalender. Men leefde van wat de aarde voortbracht en verbouwde veelal zelf voedsel. Monastieke gemeenschappen leefden volgens regels die hen aanspoorden tot eenvoud en zelfvoorzienendheid, bijvoorbeeld door goederen te delen en overmatige consumptie te vermijden. Hiernaast kunnen zowel historische als hedendaagse personen en teksten ons aansporen tot een herwaardering van rentmeesterschap.

Hildegard von Bingen (1098-1179)

Hildegard von Bingen was een Duitse mystica en geleerde, hoofd van een benedictijnse abdij en stichter van een zelfstandig vrouwenklooster. Met haar eretitel 'kerklerares' als vierde vrouw binnen de Rooms-Katholieke Kerk, staat haar diepgang en invloed vast. Hildegards geschriften bieden veel inspiratie over de manier waarop wij om moeten gaan en kijken naar de natuur. Haar geschriften bemoedigen een levenswijze in harmonie met de natuur, waarbij ze de schepping beschreef als doordrongen van *viriditas*, een levensenergie die alles in de natuur doordringt. Hildegard promoveerde het gebruik van planten en kruiden voor gezondheid en genezing en beschouwde de schepping als een manifestatie van Gods wijsheid en genade. Haar visie kan ons inspireren om na te denken over de ethische en spirituele implicaties van onze eetgewoonten.

Franciscus van Assisi (1181-1226)

Franciscus van Assisi, oprichter van de franciscanenorde (minderbroeders), staat bekend om zijn diepe verbondenheid met de natuur en liefde voor alle levende wezens, mede door de koppeling tussen zijn feestdag enierendag. In zijn leven pleitte hij voor een goede omgang en met de zieken en de armen, en wilde zelf de armste onder de armen zijn, ook wel de 'minderen' genoemd. Deze omgang trok hij door het pleiten voor vrede tussen mensen van een andere religie, en uiteindelijk ook naar vrede tussen mens en dier. Franciscus benadrukte dat de hele schepping Gods werk was, dat met respect en zorg behandeld moest worden. Franciscus benadrukte in zijn Zonnelied de verbondenheid van alle schepselen, waarbij hij de zon, de maan, het water en de dieren als familieleden beschouwde: broeder zon, zuster maan, moeder aarde, vader lucht. Zijn radicale pleidooi voor eenvoud en vrede met alle schepselen inspireert ons om op een respectvolle manier met de aarde en de dieren om te gaan. -

Titus Brandsma (1881-1942)

Ook dicht bij huis, en dicht bij onze tijd, vinden we christelijke inspiratie die ons oproept tot een andere omgang met dieren en de natuur. Titus Brandsma was een Nederlandse karmeliet, rector magnificus van de Katholieke Universiteit Nijmegen en martelaar tijdens de Tweede Wereldoorlog. Naast zijn werk voor menselijke waardigheid en zijn verzet tegen het nazisme, schreef Titus Brandsma ook over dierenrechten, waarmee hij zijn betrokkenheid bij een breder spectrum van ethische kwesties liet zien. In zijn tekst *Dieren en de moraal* (1939) borduurt Titus Brandsma voort op het denken van Thomas van Aquino. Terwijl Thomas dieren als zintuiglijke wezens beschouwt die respect verdienen, benadrukt Brandsma dat het zorgen voor dieren een directe uitdrukking is van liefde voor God en een manier om dicht bij de Schepper te komen. Titus stelt dat de manier waarop we met dieren omgaan onze eigen morele en spirituele ontwikkeling beïnvloedt en dat hardheid jegens dieren kan leiden tot verharding van het menselijke hart. Hij pleitte verder voor het integreren van dierenwelzijn in het onderwijs als een middel om de jeugd te onderwijzen in medemenselijkheid en noemde dierenbescherming 'een machtig door God zelf gewild hulpmiddel in de strijd voor de liefde.'

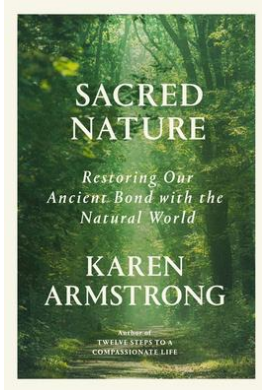

Paus Franciscus- Laudato Si' (2015)

Paus Franciscus' encycliek *Laudato Si'* (2015) is een krachtige oproep aan de wereld om zorg te dragen voor ons gemeenschappelijk huis, de aarde. In deze encycliek benadrukt de paus de urgentie van milieuproblemen zoals klimaatverandering, verlies van biodiversiteit, en vervuiling, en roept hij op tot een 'ecologische bekering'. Hij bekritiseert de exploitatie van de natuurlijke wereld en benadrukt dat de aarde en haar schepselen een intrinsieke waarde hebben die gerespecteerd moet worden. *Laudato Si'* biedt een sterk argument, gegrond in zowel de theologische traditie als de Bijbel, en geeft aanleiding tot het heroverwegen van onze consumptiepatronen, inclusief de manier waarop we omgaan met dieren en de

natuurlijke hulpbronnen van de aarde. De apostolische exhortatie *Laudate Deum* (2023) geeft een verdere actualisatie van de encycliek. Franciscus moedigt in deze teksten een eenvoudige levensstijl aan en wijst op de noodzaak om de ecologische impact van onze daden te verminderen.

Karen Armstrong: De heilige natuur (2023)

Karen Armstrong, een invloedrijke Britse auteur en comparatieve religiewetenschapper, heeft in haar boek *Sacred Nature: Restoring the Divine to the Natural World* (2023) de relatie tussen religie en de natuur verkend vanuit een diep spiritueel en ecologisch perspectief. Armstrong benadrukt dat het christendom, vooral in de vroege kerk, de natuur en de schepping als heilig beschouwde. De vroege christenen zagen de aarde niet alleen als een tijdelijke woning, maar als een manifestatie van Gods scheppende kracht. Deze visie weerspiegelde een diep respect voor de natuur, waarin de aarde als een verlengstuk van het goddelijke werd gezien. Ze bespreekt hoe deze opvatting in de loop der tijd verloren is gegaan door een toenemende focus op een dualistisch wereldbeeld dat de spirituele en materiële wereld als gescheiden beschouwde, mede door de industrialisatie. In haar boek pleit Armstrong voor een hernieuwde waardering van de natuur als een heilig domein. Ze roept op tot een ecologische bekering die gebaseerd is op de herontdekking van de heiligheid van de aarde, een idee dat nauw aansluit bij de oorspronkelijke christelijke leerstellingen.

Oproep tot actie

Het christelijk geloof roept ons op om zorg te dragen voor de schepping en voor elkaar. Het integreren van plantaardige opties kan een krachtige manier zijn om deze roeping in de praktijk te brengen. Kerkgemeenschappen en individuen kunnen hun verantwoordelijkheid nemen door bewuste keuzes te maken die de aarde en haar bewoners respecteren. Zo kunnen we, geïnspireerd door historische en hedendaagse voorbeelden, nadenken over hoe wij vandaag de dag rentmeesters van de schepping kunnen zijn—niet alleen in woord, maar ook in daad.

Hoewel niet iedereen veganist hoeft te worden, is het belangrijk om onze houding ten opzichte van de schepping te herzien. Dit begint bij een andere grondhouding en kan verdergaan met praktische veranderingen. Het uitbreiden van ons eetrepertoire met meer plantaardige producten kan zowel de dieren, de natuur als onszelf ten goede komen. Overweeg thuis meer plantaardige producten te kopen en als kerkgemeenschap bewuste keuzes te maken. Denk hierbij aan het aanbieden van een bonen- of linzenschotel/-soep en broodjes hummus bij maaltijden, het schenken van plantaardige (haver- of soja)melk bij de koffietafel. Door nieuwe, plantaardige opties aan te bieden en deze te verheffen tot standaardopties, kunnen we een cultuur van respect voor de schepping bevorderen. Het nemen van die keuze in is niet alleen een mooie daad voor de schepping, maar zet automatisch aan tot het denken over ons voedsel, de aarde, en zet aan tot gesprek.

Maar denk ook aan het herwaarderen van de traditionele momenten binnen het kerkelijke jaar waarin wij de schepping kunnen eren.

Traditioneel kunnen de voorbereidingen op Kerstmis en Pasen, door middel van soberheid en goede werken in de advent- en vastentijd, ons helpen om meer te bewustzijn te krijgen van de overvloed van de aarde en onze rol hierin.

Dierendag, dat samen valt met Franciscus' feestdag, is daarnaast een moment waarbij we speciale gebeden of vieringen kunnen organiseren die de waarde en rechten van dieren onder de aandacht brengen. Bid- en Dankdagen voor Gewas en Arbeid uit de protestantse traditie zijn bij uitstek inspirerende momenten om zegen te vragen over de vruchten van de aarde en hoe ons werk en de natuur samen kunnen werken. Het zou mooi zijn als deze dagen weer naar waarde worden geschat. De Quateremper- en Kruisdagen boden de rooms-katholieke traditie inspiratie, waardoor in 2005 de Nederlandse bisschoppen besloten om deze opnieuw in te voeren en deze deels samen te laten vallen met de bid- en dankdag. Voortvloeiend uit de pauselijke encycliek Laudato Si, bieden tot slot Wereldgebedsdag voor de schepping (1 september) en de aansluitende Scheppingsperiode tot en met 4 oktober diverse momenten van bezinning en actie.

Laten we samen nadenken over hoe wij vandaag de dag verantwoordelijke rentmeesters kunnen zijn, door zowel ons geloof als onze ethische overtuigingen in praktijk te brengen. Door bewustere keuzes te maken en de aarde en haar bewoners met respect te behandelen, kunnen wij een positieve impact maken en een spirituele levensstijl omarmen die in harmonie is met Gods schepping.

Dorise van Driel is 25 jaar oud en heeft Gezondheidszorgpsychologie gestudeerd. Momenteel is ze masterstudent Praktische Theologie aan de Radboud Universiteit en werkt ze als bureausecretaris voor de diaconie van de Protestantse Gemeente Arnhem. Verder is ze actief in verschillende rollen binnen de Rooms-Katholieke Kerk. Opgegroeid in een kerkelijk milieu, werd ze vanuit haar ethische overwegingen op twaalfjarige leeftijd vegetariër en op haar achttiende veganist.

Christelijke vakbond in de 21^e eeuw: van *Rerum Novarum* tot *Laudato Si*

Mr. Drs. Daniëlle Woestenberg

Het CNV is sinds 1909 als een vakbond geworteld in christelijk-sociale waarden. In 2024 is de relatie tussen arbeid en kapitaal complexer geworden dan ooit tevoren. Naast traditionele industrieën zijn er veel technologiebedrijven, en de aard van werk is veranderd door automatisering, digitalisering en de opkomst van de gig-economie. Hoewel deze ontwikkelingen nieuwe mogelijkheden bieden, hebben ze ook geleid tot nieuwe vormen van uitbuiting en onzekerheid. Werknemers worden geconfronteerd met flexibele contracten, lage lonen en een gebrek aan sociale bescherming.

Onder invloed van dergelijke technologische ontwikkelingen, arbeidsmarkt-tekorten, verschuivingen in geopolitieke verhoudingen en de opvattingen van nieuwe generaties moet ook CNV zich in een steeds sneller veranderende context, opnieuw bezinnen op zijn rol in deze moderne samenleving. De fusie van de verschillende CNV-organisaties tot één enkel CNV op 1 april 2024 heeft de unieke gelegenheid geboden om deze heroriëntatie vorm te geven.

In juni 2024 werd door de leden van het CNV een nieuw visiedocument vastgesteld dat niet alleen aandacht schenkt aan de traditionele vakbondskwesties zoals werk en inkomen, maar ook expliciet ingaat op ontwikkelingen die terug te voeren zijn op die christelijke sociale waarden. Daar waar eerder de encycliek *Rerum Novarum* de sociale kwesties bij de industrialisatie aan de orde stelde, worden nu duurzaamheid en integrale ecologie, zoals beschreven in de encycliek *Laudato Si'* van Paus Franciscus steeds meer van belang bij de hedendaagse sociale kwesties. In dit artikel een verkenning over de rol van de vakbond vanuit de sociale kwesties in de 21^e eeuw. In een wereld waarin het klimaat steeds meer invloed heeft op het dagelijkse leven, vooral voor de meest kwetsbaren, is de roep om sociale en ecologische rechtvaardigheid luider dan ooit.

Rerum Novarum en Laudato Si': Een ethisch kader

Rerum Novarum, gepubliceerd in 1891, legde de basis voor de katholieke sociale leer door aandacht te vragen voor de rechten van arbeiders en de noodzaak van sociale rechtvaardigheid. Meer dan een eeuw later, in *Laudato Si'*, breidde paus Franciscus deze leer uit door de urgente noodzaak van ecologische verantwoordelijkheid te benadrukken. Hij waarschuwde dat de gevolgen van klimaatverandering – zoals extreme weersomstandigheden, voedselonzeekerheid en verlies van biodiversiteit – vooral de armsten en meest kwetsbaren treffen.

De ethiek van zorg, zoals uiteengezet in beide documenten, roept op tot een holistische benadering van rechtvaardigheid, waarin de bescherming van zowel de mens als de planeet centraal staat. Deze oproep vraagt de lezer om op te komen voor degenen die het meest lijden onder de klimaatcrisis, terwijl tegelijkertijd de ecologische duurzaamheid wordt bevorderd en emancipatie en ontwikkeling van één ieder wordt gezien vanuit de schaarste en beperkingen die er in de wereld is.

Klimaatverandering: een bedreiging voor iedereen

Klimaatverandering treft wereldwijd miljoenen mensen, vooral in kwetsbare gemeenschappen. Extreme hittegolven, overstromingen, periodes van droogte en andere klimaat gerelateerde rampen maken het leven voor veel mensen moeilijker en gevaarlijker. Deze veranderingen hebben een onevenredig grote impact op degenen die al in armoede leven, doordat zij vaak afhankelijk zijn van natuurlijke hulpbronnen voor hun levensonderhoud en minder toegang hebben tot middelen om zich aan te passen.

Voor het CNV betekent dit dat de strijd voor sociale rechtvaardigheid ook een strijd voor ecologische rechtvaardigheid is. De effecten van klimaatverandering verergeren bestaande ongelijkheden en maken het voor de armsten nog moeilijker om in hun basisbehoeften te voorzien. Dit vraagt om een krachtige reactie, niet alleen door overheden en bedrijven, maar ook door maatschappelijke organisaties zoals het CNV. Via CNV Internationaal zetten we ons in voor de energietransitie door middel van diverse programma's. Zo geven we trainingen aan zowel werknemers als werkgevers in de mijnbouw om de arbeidsomstandigheden te verbeteren. Dit is dringend nodig, want uit onderzoek van CNV Internationaal blijkt dat mijnwerkers onder zeer slechte omstandigheden zeldzame grondstoffen delven, die essentieel zijn voor onze zonnepanelen en accu's. Daarnaast werken we aan omscholingsprogramma's voor werknemers, aangezien kolenmijnen wereldwijd hun deuren sluiten.

Onze inzet beperkt zich echter niet tot de mijnbouw. We richten ons ook op andere sectoren, zoals de kledingindustrie, waar kwetsbare werknemers direct de gevolgen ondervinden van klimaatverandering en geopolitieke spanningen. Europese kledingmerken kunnen hierin een verschil maken. Daarom pleit CNV Internationaal ervoor dat werknemers, zowel hier als daar, een leefbaar loon ontvangen, zodat ze niet gedwongen worden schulden te maken om te overleven.

In het nationale werk wordt klimaat steeds belangrijker omdat met hogere temperaturen, de afwezigheid van klimaatbeheersing de werkomstandigheden voor werkenden een andere attentiewaarde heeft als voorheen. Zowel met betrekking tot de veiligheid van werk alsook met betrekking tot werkdruk.

Laudato Si' introduceert het concept van integrale ecologie, dat stelt dat ecologische en sociale kwesties met elkaar verbonden zijn en dat oplossingen voor milieuproblemen ook sociale rechtvaardigheid moeten bevorderen. Dit betekent dat we niet alleen moeten streven naar technologische oplossingen voor milieuproblemen, maar ook naar diepgaande veranderingen in onze economische en sociale systemen.

Het CNV omarmt deze holistische benadering en ziet het als zijn missie om bij te dragen aan een samenleving waarin zowel mensen als de planeet tot bloei kunnen komen. Dit betekent dat het CNV zich niet alleen inzet voor betere arbeidsomstandigheden en eerlijke lonen, maar ook voor duurzame bedrijfspraktijken, het verminderen van de ecologische voetafdruk van de arbeidsmarkt en het bevorderen van een circulaire economie.

Verantwoordelijkheid van het CNV in de groene transitie

Het CNV heeft in de visienota van juni 2024 beschreven een rol te zien om te helpen bij de transitie naar een duurzame economie die zowel de mens als de planeet beschermt. Praktisch betekent dit dat het CNV zich naast de inzet op loon, ook inzet voor de promotie van groene banen, het ondersteunen van werknemers in duurzame sectoren en het pleiten voor beleidsmaatregelen die de ecologische voetafdruk van de arbeidsmarkt verkleinen. Alles in het licht van het in staat stellen van onze leden om duurzaam te kunnen werken in een veranderende samenleving.

1. Groene Banen en Scholing:

De opkomst van duurzame energie, circulaire economie en andere groene sectoren biedt nieuwe kansen voor werkgelegenheid, maar vereist ook nieuwe vaardigheden. Het CNV pleit in de leven lang leren agenda, voor investeringen in scholing en bijscholing om werknemers voor te bereiden op deze nieuwe banen. Dit is niet alleen een kwestie van economische noodzaak, maar ook van rechtvaardigheid: iedereen moet kunnen profiteren van de voordelen van de groene transitie.

2. Solidariteit en Sociale Bescherming:

Solidariteit is altijd een kernwaarde geweest van het CNV. In de context van klimaatverandering betekent dit dat we moeten zorgen voor de meest kwetsbaren, zowel in Nederland als wereldwijd. Het CNV pleit voor een eerlijke verdeling van de kosten en baten van de groene transitie, zodat niemand achterblijft. Dit houdt in dat we moeten investeren in sociale beschermingsmaatregelen voor degenen die door de klimaatcrisis worden getroffen, en dat we moeten zorgen voor fatsoenlijke arbeidsvoorwaarden in de groene sectoren.

3. Samenwerking met Overheid en Bedrijven:

Om de groene transitie te laten slagen, is samenwerking tussen verschillende belanghebbenden essentieel. Het CNV werkt samen met de overheid en bedrijven om ervoor te zorgen dat de transitie sociaal rechtvaardig verloopt. Dit betekent bijvoorbeeld het pleiten voor duurzaamheidsakkoorden in verschillende sectoren, waarin afspraken worden gemaakt over de verduurzaming van productieprocessen, de bescherming van werknemersrechten en de verdeling van de lasten van de transitie.

4. Investeren in menselijk kapitaal:

Een van de grootste uitdagingen van de groene transitie is ervoor te zorgen dat werknemers over de juiste vaardigheden beschikken om te slagen in de nieuwe duurzame economie. Het CNV ziet het als zijn taak om ervoor te zorgen dat alle werknemers toegang hebben tot hoogwaardige scholingsprogramma's die hen voorbereiden op de banen van de toekomst.

Dit betekent dat het CNV moet pleiten voor investeringen in onderwijs en scholing, zowel door de overheid als door werkgevers. Het CNV kan bijvoorbeeld pleiten voor de invoering van individuele leerrekeningen, waarmee werknemers tijdens hun loopbaan geld kunnen sparen voor scholing en bijscholing. Daarnaast kan het CNV ervoor zorgen dat de inhoud van

scholingsprogramma's aansluit bij de behoeften van de arbeidsmarkt, door samen te werken met onderwijsinstellingen en werkgevers.

Integrale Ecologie: het verbindende kader

De concepten van integrale ecologie, zoals ook terug te vinden in Laudato Si, vormen een kader dat past bij het CNV's benadering van duurzaamheid en sociale rechtvaardigheid. Integrale ecologie erkent dat alle aspecten van ons leven – economisch, sociaal, en ecologisch – met elkaar verbonden zijn en dat oplossingen voor de klimaatcrisis alleen effectief kunnen zijn als ze rekening houden met deze verbanden. Het CNV is -anders dan bijvoorbeeld het CDA- niet een politieke partij, maar een vakbond. Derhalve houdt het CNV zich niet zoals een politieke partij, met alle onrechtvaardigheden en politiek bezig, echter, zit er vanuit de natuur van de vakbond een beperking tot aangelegenheden met betrekking tot werk, inkomen en de ontwikkeling van de mens als professional in die context. Voor het CNV betekent dit dat duurzaamheid niet los kan worden gezien van rechtvaardigheid, werk en inkomen. De bescherming van de planeet moet hand in hand gaan met de bescherming en emancipatie van de mens, vooral de meest kwetsbaren. Dit vraagt om een holistische benadering, waarin sociale en ecologische doelstellingen elkaar versterken.

Conclusie: Een historische en nog altijd actuele oproep tot actie

In 2024 staat het CNV voor de uitdaging om zijn rol in de samenleving te herdefiniëren in het licht van duurzaam werk in de 21^e eeuw. Rerum Novarum en Laudato Si' bieden een moreel kompas dat richting geeft aan deze taak. Het CNV ziet het als zijn plicht om te strijden voor een rechtvaardige transitie naar een duurzame economie, waarin de lasten en baten eerlijk worden verdeeld en waarin de rechten van de meest kwetsbaren worden beschermd.

Het CNV werkt samen met leden, bedrijven, en overheden aan de creatie van een duurzame en rechtvaardige toekomst. Dit is naar onze grondslag niet alleen een kwestie van economische noodzaak, maar ook van ethische verantwoordelijkheid. Door samen te werken kunnen we een wereld creëren waarin zowel mensen als de planeet tot bloei kunnen komen. Werkelijke emancipatie van de werknemer is daarbij gebaat. Het is tijd voor actie, en het CNV is vastbesloten om een stevige bijdrage te leveren aan deze strijd voor een betere wereld.

Danielle Woestenberg is bestuurslid van CNV met de portefeuille Onderwijs, Vervoer, Internationaal en Identiteit. Zij is als jurist, bestuurskundige, theoloog en docent Levensbeschouwing professioneel reeds tientallen jaren actief op de thema's Zelfontwikkeling en Verantwoordelijk samenleven. Zij schrijft dit artikel op persoonlijke titel.

Groene Kerk aan de rand van de stad en op het platteland

Bert Broers

Sinds 1 januari 2016 ben ik als kerkelijk werker betrokken geweest bij een kerk die het predicaat 'Groene Kerk' heeft. Omdat onze leefomgeving mij zeer bezig houdt, heb ik het thema Groene Kerk als aandachtspunt voor deze gemeente genomen.

Op de website van GroeneKerken staat onder het kopje 'Onze missie' het volgende: *'De zorg voor de schepping heeft een plek in het hart van ons geloof. We geloven dat de kerk kan groeien in het vooruitwijken naar Gods Koninkrijk voor de hele schepping.*

De urgentie die we voelen wordt niet gevoed door angst voor de toekomst, maar door dankbaarheid en liefde voor God en alles wat Hij geschapen heeft. GroeneKerken is er voor alle christelijke geloofsgemeenschappen.

Onze droom is dat steeds meer kerken en geloofsgemeenschappen een plek zijn waar mensen samen oefenen in een eenvoudige, vreugdevolle levensstijl. Voor en met die kerken willen we een plek van hoop en handelingsperspectief zijn.'

De vraag wie zij zijn wordt beantwoord met de volgende tekst: *'Wij zien dat God van Zijn prachtige schepping houdt. We zien wat wij de wereld aandoen door ons verlangen naar meer, meer, meer. Zijn schepping zucht. Wij zien een kerk die vaak weinig oor daarvoor heeft uit angst, drukte, ongeloof, onmacht of lauwheid.*

Wij geloven in een beweging van bekering en bevrijding voor individu, kerk en schepping.

We geloven dat alleen een leven in de voetsporen van Jezus Christus ons perspectief geeft op Gods koninkrijk en de rust en bevrijding die we verlangen.

Wij geven stem aan Gods schepping en zuchten met haar mee. We bieden perspectief, bondgenoten en concrete tools om te veranderen en in beweging te komen zodat jouw kerk of geloofsgemeenschap een bron van hoop wordt.

Wij worden steeds meer een profetische stem voor kerk en maatschappij en een gids naar praktische verandering. Zo zijn wij dé inspiratiebron voor groen geloven in een netwerk van kerken.'

Kerkgemeente onder de rook van de stad

De kerk waarvoor ik gewerkt heb, ligt niet ver van de stad Groningen. Het is een kerk met ongeveer 700 leden. Gewerkt wordt er vooral in de stad. De mensen zijn gemiddeld relatief hoog opgeleid en zijn vaak werkzaam in de dienstverlenende sector. De koffie is Fairtrade-koffie, omdat GroeneKerken ook oog heeft voor een rechtvaardige wereld.

In en om de kerk zijn diverse milieusparende maatregelen genomen. Zo liggen er zonnepanelen op het dak, is de verlichting in en om de kerk (ook de schijnwerpers die de kerk als het donker is accentueren) vervangen door ledverlichting en is er een waterontharder, zodat schoonmaakmiddelen effectiever zijn en er dus minder schoonmaakmiddel nodig is.

Naast het gebouw is een ecologische tuin gemaakt. Het is de bedoeling dat de bloemen voor voedsel zorgen voor allerlei insecten, maar óók dat de bloemen die vanuit de kerk aan gemeenteleden gegeven wordt uit deze tuin komen.

De kerk heeft grond in bezit die verpacht wordt. Het is de bedoeling dat, als pachtovereenkomsten aflopen, er twee of drie hectare vrij komt voor het aanleggen van een voedselbos.

Veel mensen staan er voor open om te horen wat ze kunnen doen om het milieu te sparen, maar er zijn wel grenzen. Zo willen mensen wel graag verder weg op vakantie, ook als dat betekent dat jaarlijks het vliegtuig wordt genomen.

Op het platteland

In de nieuwe gemeente waar ik werk zou ik ook graag met 'vergroening' aan de gang willen. Het is een kleine gemeente, die in dunbevolkt, agrarisch gebied ligt. Het landschap draagt de sporen van de ruilverkaveling. Oudere mensen vertellen mij dat er vroeger alleen zandwegen liepen en dat akkers en weilanden afgewisseld werden met stukken bos en heide. Nu is alles rechtgetrokken: akkers en weilanden zijn groot en de wegen zijn ook recht en allemaal geasfalteerd. Toen ik voor het eerst in de omgeving was, werd ik geconfronteerd met spandoeken met daarop de tekst: 'Geen windmolens in onze mooie gemeente'.

Eén van de kerken is uitgerust met zonnepanelen en het bijgebouw wordt door de week verwarmd – of juist gekoeld – met airconditioning, waarvoor de stroom van die panelen gebruikt wordt. Er is een Bijbelse tuin. Voor het onderhoud worden bestrijdingsmiddelen gebruikt. Voor het milieu valt hier dus nog wel een slag te winnen. Er kan nog een boel veranderen. De vraag is: hoe 'ver' wil je gaan als Groene Kerk. En waar raak je mensen echt?

Tot nu toe lijken de mensen minder open te staan over een gesprek hierover. Dat gesprek hierover is hier veel gecompliceerder, dan in mijn vorige gemeente. Dat heeft ermee te maken dat het thema de mensen veel meer raakt in hun persoonlijk leven.

Zo is er om te beginnen die windmolendiscussie. Enkele boeren – ook leden van de kerk – zijn actief benaderd om grond ter beschikking te stellen voor het bouwen van windmolens. Het gaat hierbij om molens met een hoogte van 180 meter tot aan de as en een 280 meter tot het uiteinde van de bovenste wiek. Voor de boeren lijkt er een aanlokkelijke vergoeding aan vast te zitten, die zou kunnen zorgen voor een aantrekkelijk pensioen. Maar veel omwonenden maken zich zorgen, met name over de slagschaduw en het geluid dat windmolens geven. Ook mensen die zich heel betrokken voelen bij het milieu, voelen zich soms bedreigd door windmolens.

Een andere discussie die in het gebied actueel is, is de stikstofdiscussie. In de omgeving bevinden zich melkveehouderijen, varkenshouderijen en pluimveebedrijven. Er wordt onder andere maïs, wortelen, uien en aardappelen, lelies en valerian geteeld. Voor de rest bestaat het gebied overwegend uit grasland, dat het vee ten goede komt. De regelgeving die boeren op zich af zien komen in verband met mestoverschotten en bestrijdingsmiddelen hebben hun

weerslag. De één ervaart die regelgeving als bedreigend, een ander vindt het juist bedreigend om te midden van landerijen te wonen waar die middelen worden toegepast.

De polarisatie die tussen verschillende groepen kan ontstaan, maakt de discussie over Groene Kerk zijn of worden precair. Dan heb ik het overigens niet alleen over de gemeenteleden, maar ook over mijzelf als pastor in deze gemeente.

Zo kwam ik er bij het inwinnen van informatie over akkerbouwbedrijven achter dat landbouwers zoveel mogelijk biologische middelen gebruiken bij de teelt van hun gewassen. Een melkveehouder zorgt ervoor dat er een brede bloemenrand langs zij weilanden loopt om de biodiversiteit te verbeteren.

De vraag is nu: waar te beginnen en hoe te beginnen? Ik zou 'klein' kunnen beginnen. Bijvoorbeeld door ook in deze kerk een pleidooi te houden voor Fairtrade-koffie.

De discussie over groene stroom is te zeer verziekt door de windmolendiscussie. Bovendien zijn windmolens (en zonnecollectoren) niet altijd zo onomstreden als het lijkt. De winning van de grondstoffen van beide is soms verre van 'groen' en soms ook bedreigend voor de bevolking in de gebieden waar de grondstoffen vandaan komen. Zo las ik in Trouw een jaar geleden een reportage over inheemse bevolkingsgroepen die in opstand kwamen, omdat de geplande winning van lithium hun leefomgeving zou verwoesten.

Met bid- en dankdagen voor gewas en arbeid kan er iets gezegd worden over hoe dieren gefokt en planten geteeld zouden kunnen worden. Maar botweg te berde brengen dat we in Nederland te veel dieren houden en te veel bestrijdingsmiddelen gebruiken lijkt mij uit den boze.

Dat leidt onmiddellijk tot de tegenwerping dat de wereldbevolking ook genoeg te eten moet hebben. Bovendien kom ik met mijn kritiek direct aan de boterham van deze mensen. Veel agrariërs geven verder aan dat ze best duurzaam willen produceren, maar wie wil de prijs betalen van biologische producten? En hoe zorg je voor een omslag in het denken waarbij agrariërs altijd maar groter moesten worden, wilden ze in aanmerking komen voor een lening? Die bovendien afbetaald moet worden?

Klein beginnen

'Klein' beginnen dus? Dan hebben we het erover wat de kerk kan doen om groen te zijn. Overgaan op Fairtrade-koffie. De koffiemelkcups vervangen door flessen koffiemelk, waarmee melkkannetjes gevuld kunnen worden. En de tuin beheren, zonder het gebruik van bestrijdingsmiddelen. En natuurlijk: de mensen thuis aanraden om hetzelfde te doen. Met als vraag die er steeds letterlijk boven de markt hangt: zijn mensen bereid te betalen voor duurzaam: duurzaam voedsel, duurzame kleding, die op een eerlijke manier geproduceerd is, producten die zo min mogelijk belastend zijn voor het milieu? Het betekent misschien dat we een behoorlijke stap terug moeten doen in ons uitgavenpatroon. En heel ander koopgedrag. Als ik me indenk hoe dat in gaat grijpen in het leven van alleen al ons gezin. Geen busjes van DHL of PostNL meer voor de deur met pakketjes van Temu en Shein.

Nou ja, ik ga me eerst maar richten op de Startzondag in de kerk. Maar de jaarlijkse barbecue bij de Startzondag biologisch? Hoe ga ik dat uitleggen aan onze varkenshouders? Of maak ik problemen in mijn hoofd die er niet zijn?

Veel te overwegen dus... Maar veel te doen ook. Want ondanks al mijn onzekerheden om de dingen aan te pakken, is er toch die mooie Schepping, waar we allemaal verantwoordelijk voor zijn.

Bert Broers is sinds 2002 kerkelijk werker bij de Protestantse Kerken in Nederland. Hij was en is werkzaam in diverse kerkelijke gemeenten in het noorden en oosten van Nederland. Bert Broers is bestuurlijk actief binnen de branchegroep Kerkelijke Werkers van de sector Kerk & Ideëel van CNV.

Reflectie: Op zoek naar verbondenheid met mens en natuur

Dr. Gerard Kuperus

In de voorgaande interviews en artikelen komen de successen en problemen in de zoektocht naar verbinding met elkaar tot uitdrukking. In deze reflectie ga ik in op een aantal gemeenschappelijke thema's in de verschillende bijdragen.

Wat zijn onze verplichtingen ten opzichte van onze werkgever, de organisatie, of gemeenschap waar we toe behoren aan de ene kant en onze eigen ethische en morele idealen aan de andere kant? In een ideaal geval vallen de waarden van organisatie en werknemer samen. Toch zullen er vaak wat spanningen zijn. Ik zou bijvoorbeeld niet willen werken voor een bedrijf dat fossiele brandstoffen delft en daarmee gebieden in bijvoorbeeld Afrika vervuult. Toch heb ik wel jaren op een universiteit gewerkt die een deel van het kapitaal in de fossiele-brandstof-industrie had geïnvesteerd. Gelukkig zijn we over het algemeen vrij om onze eigen meningen te uiten, maar zoals duidelijk wordt in de interviews met voorgangers, geestelijke verzorgers en kerkelijke werkers kan dit ongemakkelijk voelen. Het woord 'spannend' komt regelmatig voor.

In zijn beroemde essay 'Wat is Verlichting?' bespreekt Immanuel Kant de noodzaak om zelf na te denken. Hier bespreekt hij ook dat er beperkingen zijn als men een bepaalde positie bekleedt. Het zou uiteraard problematisch zijn om bijvoorbeeld als voorganger christelijke waarden onderuit te halen, maar er is vaak wel onenigheid over hoe die waarden precies te interpreteren. Zorg voor de schepping en onrecht worden niet eenduidig geïnterpreteerd, en niet altijd vertaalt naar ons dagelijks handelen. Aangezien de consequenties van onze acties vaak een paar stappen verwijderd zijn, of zelfs geheel onzichtbaar zijn, is het niet altijd duidelijk dat onze acties niet overeenstemmen met onze waarden. Een discussie daarover aangaan kan zeer ongemakkelijk voelen, maar zowel in de interviews als in het stuk van Bert Broers blijkt dat ondanks meningsverschillen en kritiek de discussies wel degelijk zeer waardevol zijn.

Het consumeren van dieren en dierlijke producten is een goed voorbeeld van de verborgenheid van de consequenties van onze acties. We kopen gehakt in de supermarkt of bestellen een biefstuk in het restaurant. De stikstofcrisis en de behandeling van dieren worden in dat soort transacties niet ter sprake gebracht. Dorise van Driel benadert dit thema door rentmeesterschap, waarbij een (gemeenschappelijke) zorg voor de schepping centraal staat. Vanuit dat perspectief kunnen we zeggen dat we moeten zorgen dat niet-menselijke dieren geen onrecht wordt aangedaan, dat het land gezond blijft of weer wordt voor komende generaties, en dat we voorkomen dat oppervlaktewater niet vervuuld raakt. Minder of geen vlees eten, of vlees van een biologische bron zijn een paar eenvoudige stappen. Veganisme gaat uiteraard veel verder. Ik heb veel respect voor mensen die helemaal zonder het gebruik van dierproducten proberen te leven. Toch wil ik wel aangeven dat veel inheemse culturen die veel beter samenleven met de natuur dan wij vaak toch dieren consumeren. In die culturen wordt het leven van een dier erkent als een geschenk. Voor bijvoorbeeld de Tlingit in Zuidoost-Alaska gaat het doden van een dier gepaard met een ritueel. Alles wordt gebruikt, en een offer wordt gebracht aan de raaf (die als schepper wordt gezien). Hiermee wordt de verbondenheid van alle dieren, inclusief de mens, in een ecosysteem geaccentueerd

– integrale ecologie, zouden we kunnen zeggen. Vragen over voedsel kunnen belangrijk zijn om na te denken over een meer intrinsieke waardering van de natuur, voorbij aan een model waar wij bepalen en heersen als meesters. *Laudato Si'* geeft ons hier uiteraard veel ruimte voor, om ook na te denken inderdaad over een integrale benadering, waarin we deel zijn van een veel groter netwerk van relaties. De christelijke traditie heeft uiteraard vele rituelen en verhalen rondom voedsel. Met andere woorden: er zijn genoeg mogelijkheden voor een goed gesprek over onze relatie tot voedsel.

Mad Cowboy: The Cattle Rancher Who Won't Eat Meat is een interessant boek geschreven door een Amerikaanse boer die het bedrijf van zijn vader overnam in de tijd van de 'groene revolutie'. Het daarmee gepaard gaande gebruik van pesticiden en het vergeten van de meer traditionele land- en veeteeltmethodes leiden tot een uitputting van het land en een aanslag op de gezondheid: zijn broer overlijdt aan de Ziekte van Hodgkin en bij zichzelf kan ternauwernood een tumor worden verwijderd. Hij komt dan tot inzichten dat hij alleen voor zijn familie kan zorgen als hij goed voor het land zorgt, waarmee de gezondheid van land en mens worden verbonden. Als we daarentegen de natuur proberen te verslaan met pesticiden en kunstmest, dan vernietigen we het land en daarmee onszelf. 'Mad' uit de titel van dit boek heeft de dubbele betekenis van boos en gek. Het is natuurlijk raar (of gek) dat een veeteler vegetariër wordt, maar hij verklaart dit door zijn boosheid over hoe we gezamenlijk het land en onszelf verwoesten.

Terwijl deze 'mad cowboy' zijn argument vooral vanuit het oogpunt van gezondheid maakt, kunnen we ook denken aan waardes van dieren, de grond, het water, de rivieren en allerlei andere aspecten van het landschap waar we ons thuis voelen. En één van de manieren waarop we dat kunnen doen is in termen van de schepping. Gesprekken rondom de zorg voor het land en onszelf zouden een invulling kunnen zijn van een 'groene kerk'. Hoewel zonnepanelen, biologisch eten, en duurzaam inkopen daar een deel van kunnen zijn, bieden juist instanties zoals de kerk, of het beroep van geestelijke verzorger een grotere mogelijkheid tot verbinding, zowel met elkaar als met de natuur. Zoals paus Franciscus in *Laudato Si'* schrijft, gaat het uiteindelijk niet om een technologische verandering, maar om een verandering van onszelf. Die verandering noemt hij een ecologische omkering. Een dergelijke verandering kan op verschillende manieren plaatsvinden, bijvoorbeeld door een kerk naar de 'zorg voor de schepping'. Ook dit begrip kan op diverse manieren worden ingevuld – binnen één gemeenschap kunnen schepping en zorg meerdere betekenissen hebben. Er zullen uiteraard in deze tijden van polarisatie meningsverschillen zijn, maar er zullen ook veel raakvlakken worden gevonden. Onderzoek wijst vaak uit dat mensen zichzelf toch als deel van de natuur zien, maar door allerlei externe omstandigheden (vaak economische belangen) daar niet altijd naar handelen. Het voorbeeld van de Mad Cowboy geeft aan dat ook de boer die geld moet verdienen met zoveel mogelijk voedsel te produceren, ook hele andere belangen heeft. We moeten dan niet zomaar aannemen dat de varkenshouder tegen een barbecue met biologisch eten is. Zolang we dat soort aannames maken en het gesprek niet op gang brengen, zullen we alleen maar verder uit elkaar groeien.

Ik kan dit natuurlijk makkelijk schrijven. Het gesprek daadwerkelijk opstarten en de confrontatie aangaan is een lastige opgave. Er ligt een hoge drempel om die varkenshouder naar zijn mening over biologisch eten te vragen. Toch zien we in vooral de interviews dat de angst vaak ongegrond blijkt. We kunnen ook denken aan andere manieren om het gesprek

op te starten. Carla Dik-Faber noemt een aantal mooie voorbeelden van initiatieven gerelateerd aan GroeneKerken: van moestuin en klimaatklussers tot GroenePreek-wedstrijd. Bert Broers noemt de Bijbelse tuin. Ik denk dat die tuin misschien een mooi startpunt voor gemeenschap in en met een natuurlijke omgeving zou kunnen vormen. Gemeenschappen kunnen ontstaan en floreren rondom gezamenlijke projecten. Een maandelijkse werkdag in de tuin waar ook de kinderen zijn (al een goede reden om geen pesticiden te gebruiken) en een gemeenschappelijke planning opzetten zouden een mooie start kunnen zijn. Rondom het onderhoud van de tuin kunnen dan gesprekken worden gehouden over bijvoorbeeld de zorg voor de schepping. Dit is hoe een ecologische bekering (of omkering) tot stand zou kunnen komen. Daarin is het voor mij essentieel dat zo'n bekering niet in het individu plaatsvindt, maar in en door de gemeenschap. Als we de verbondenheid met elkaar voelen, dan kunnen we ook de verbondenheid met de natuur voelen.

Daniëlle Woestenberg schrijft over sociale kwesties van *Rerum Novarum* en duurzaamheid van *Laudato Si.* Zoals we al zagen in het voorbeeld van de Mad Cowboy, zijn de zorg voor elkaar en de zorg voor het land met elkaar verbonden. Klimaatverandering is inderdaad een bedreiging voor iedereen, maar vaak worden de armste mensen en degenen zonder politieke representatie de eerste slachtoffers. Hier zijn inderdaad diepgaande veranderingen nodig, maar die veranderingen kunnen alleen komen als wij zelf veranderen. Het CNV heeft hier een belangrijke taak en de vier genoemde beleidspunten kunnen hier een belangrijke rol spelen. Ik zou er wel voor willen pleiten, dat 'solidariteit' een brede betekenis krijgt: niet alleen solidariteit met elkaar, maar ook met niet-menselijke dieren, en de natuur. Dier- en plantsoorten verdwijnen, oppervlaktewater is vervuild, bossen staan in brand. We zitten allemaal in hetzelfde schuitje. Dat klinkt natuurlijk nogal negatief en sommige lezers zullen betwijfelen of ze solidair met bijvoorbeeld de wolf kunnen zijn. Ook dat gesprek moeten we aangaan, bijvoorbeeld door de verbondenheid van alles (een centraal punt van integrale ecologie) te bespreken.

Een mooie wending vind ik in de volgende woorden van Woestenberg: "iedereen moet kunnen profiteren van de voordelen van de groene transitie." Die voordelen is iets wat we vaak vergeten. We denken vaak alleen aan alle dingen die we dreigen kwijt te raken. Rutte zei over de transitie dat we nog wel een leuk leven moeten kunnen leiden, implicerend dat de transitie een noodzakelijk kwaad is dat we maar moeten minimaliseren. Daarmee vergeten we de vele voordelen! Persoonlijk zou ik graag de hele zomer willen kunnen zwemmen zonder over blauwalg in te hoeven zitten. Ik geniet van nieuw gerealiseerde natuurgebieden, zoals de Marker Wadden en nevengeulen zoals de Spiegelwaal in Nijmegen. En uiteraard is er ontzettend veel werkgelegenheid door de groene transitie. Dan heb ik het nog niet eens over de toekomst van onze (klein)kinderen. Dus laten we allemaal inderdaad goed de mogelijke voordelen inventariseren en zorgen dat inderdaad iedereen hier van gaat profiteren. Ook hier zullen we gedeelde waarden vinden, want wie wil er nou een gesloopte wereld voor de volgende generatie achterlaten?

De polarisatie rondom 'de klimaatcrisis' (inclusief het woord crisis) is ook op de universiteit te merken. Allereerst wordt de universiteit al afgespiegeld als een links bolwerk en is dat blijkbaar een reden voor het huidige kabinet om flink te snijden in de universiteiten. Dit creëert nog meer polarisatie, is een dreiging ten opzichte van kennisinstellingen en maakt een universitaire opleiding minder toegankelijk, terwijl kennis en wijsheid zo hard nodig zijn in

deze tijd. Het Laudato Si' Instituut aan de Radboud Universiteit is een mooi voorbeeld van de mogelijke brede draagkracht van de universiteit. We doen uiteraard onderzoek op academisch niveau, maar onze taak is vooral kennis (en wijsheid) met een breed publiek te delen en om in dialoog te treden met verschillende gemeenschappen. De verbinding zoeken staat centraal in de encycliek waar ons instituut naar is vernoemd. Verbinding is het medicijn tegen polarisatie. Het is veelal de ontdekking van de overeenkomsten tussen elkaar, van gedeelde waarden en dat we van elkaar afhankelijk zijn alsook van een gezonde wereld.

Zoals genoemd door Carla Dik-Faber richt paus Franciscus zich op de dubbele crisis: een ecologische en een sociale crisis, waarin de armste landen nu al de grootste slachtoffers zijn van ons gedrag.

Hoe kunnen we ons dan weer verbinden? Als werkgever en werknemer, als boer en consument, als gelovige en niet-gelovige, als onderzoeker en kerkelijk medewerker, als mens en dier (inclusief de wolf)? Het antwoord is misschien heel eenvoudig, want alles is met elkaar verbonden. Inheemse culturen erkennen deze verbondenheid vaak en leven in een ecologie van verbondenheid. Wij moeten ook leren weer te verbinden, met elkaar en met onze (natuurlijke) omgeving.

Gerard Kuperus is onderzoeker integrale ecologie in de Nederlandse context bij het Laudato Si' Instituut, Radboud University Nijmegen

Referenties:

Immanuel Kant. "Beantwoording van de vraag: Wat is verlichting?" In: *Wat is verlichting en andere geschiedfilosofische geschriften*. Meppel: Boom, 2021.

Howard F. Lyman. *Mad Cowboy: The Cattle Rancher Who Won't Eat Meat*. New York: Charles Scribner, 1999.

Paus Franciscus. *Laudato Si': Over de zorg voor het gemeenschappelijke huis*. Baarn: Adveniat, 2015.

Twee hongerdoeken om het thema Klimaatverandering onder de aandacht te brengen

Guus Prevoo

De katholieke ontwikkelingsorganisatie Vastenactie Nederland geeft – in navolging van haar Duitse zusterorganisatie Misereor- iedere twee jaren een hongerdoek uit. Hongerdoeken tonen de spirituele basis van waaruit men kan handelen: zuster- en broederschap van alle mensen op deze wereld, respect voor en inclusie van randgroepen en eerbied voor de Schepping. In de hongerdoeken weerspiegelt zich de door geloven in God gedragen hoop op radicale verandering van onrechtvaardige economische verhoudingen, die nog steeds vele mensen op deze aarde tot slachtoffers maken en op heelheid van de Schepping.

Twee hongerdoeken zijn geschikt om te gebruiken binnen gemeente of parochie bij het thematiseren van klimaatverandering en milieuverslechtering en hoe de gemeente of parochie daarmee aan de slag kan gaan.

Behoud de Schepping 2009

De hongerdoek *Behoud de Schepping* uit 2009, gemaakt door Tony Nwachukwu uit Nigeria, is heel bruikbaar om de encycliek *Laudato Si'* onder de aandacht te brengen. In feite volgt paus Franciscus in de indeling van zijn rondzendbrief de opbouw van deze hongerdoek. We dreigen het leven op

aarde, het leven van onze kinderen onmogelijk te maken en Gods Schepping te vernietigen. Alleen door een hernieuwde op die Schepping gebaseerde spiritualiteit kunnen we komen tot een samenwerking van alle mensen wereldwijd, ieder met zijn/haar goede gaven en mogelijkheden, opdat er zicht ontstaat op nieuwe en echt duurzame manier van produceren en consumeren. Dabere, de jongste zoon van kunstenaar, destijds vier jaar oud, vormt de verbinding. Links zit hij op een olievat en dreigt met het kolkend water ten onder te gaan, helemaal rechts schuift hij lachend aan bij de wereldwijde verzameling van mensen, die willen werken aan een duurzame toekomst. Voor deze hongerdoek is indertijd een uitgebreide informatie- en doe-map voor basisscholen, jongeren en volwassenen ontwikkeld.

Samen dromen – Liefde zij daad 2025

Voor de Vastentijd van 2025 en 2026 verschijnt binnenkort de nieuwe hongerdoek *Samen dromen – Liefde zij daad* van de Duitse kunstenaar Konstanze Trommer.

De basis van deze hongerdoek vormt een collage van foto's uit het archief van Misereor, de Duitse zusterorganisatie van

Vastenactie en van de kunstenaar Trommer zelf. Het zijn afbeeldingen van bij projecten betrokken kinderen uit Brazilië, Nigeria, Afghanistan en India en van kleinkinderen van de kunstenaar. Alle kinderen lijken met iets bezig, gaan blijkbaar op in dagdagelijkse dingen zoals huishoudelijke klusjes, spelen of zwemmen. En al die bezigheden vinden plaats vóór een tent, op een soort eiland te midden van een watervlakte. Alle kinderen zijn op een of andere manier betrokken op elkaar en op hun omgeving.

Er zijn ook enkele dieren te zien. Een ooievaar, symbool voor het nieuwe leven en wederopstanding. En een ringstaartmaki. Deze halfapen komen slechts voor op het eiland Madagaskar en spelen daar een rol in de scheppingsmythen. Om het eiland heen zwemmen groepjes grienden, een dolfijnensoort. Grienden vergezellen vaak op zee varende boten en zouden ook naar verluidd schipbreukelingen hebben gered.

Een vredig tafereel van gelukkige kinderen, omringd door enkele zachtmoedige dieren? Die schijn bedriegt zeer. Enkelen van hen moeten hard werken om water te halen of om een broertje of zusje te dragen. En ook de situatie roept vele vragen op. Zijn de kinderen geïsoleerd van hun ouders en andere mensen? Kunnen ze van het eiland af? Is de helikopter een bedreiging of brengt die juist hulp? Weet alleen de helikopterbemanning dat deze kinderen op die geïsoleerde plek verblijven? Biedt de tent, die niet verankerd lijkt, wel voldoende beschutting tegen regen en ontij?

Opvallend is de tweedeling in de doek. Links het mooie blauw van een zonnige zomerdag. Maar rechts het donker van naderend onweer en vooral, in de verte zichtbaar, een dreigende tornado. Hoe gaat dit aflopen? Een paar kinderen zitten in een bootje. Spelen zij of willen zij op tijd vluchten voor het aankomend onraad? En waarheen dan?

De tent staat met de punt van het dak precies in het midden van de doek, tussen goed en slecht. We staan in het bestaan van de mensheid en wat betreft de toekomst van onze kinderen op een snijpunt, waarop we snel de goede beslissingen moeten nemen.

Kinderen hebben dromen over hun toekomst, die hopelijk het goede leven brengt. Samen dromen over toekomst is een goede manier om daarbij niet alleen aan jezelf te denken, maar ook aan alle andere mensen op deze wereld. Samen dromen over toekomst leidt tot een handelen dat hopelijk het hoofd kan bieden aan bedreigingen, die op ons afkomen, in het heden én in de toekomst. Liefde voor elkaar en voor de aarde als plek waar we samen dromen en leven, is daarbij onontbeerlijk. En die liefde voor mens en milieu moet niet blijven steken in goedbedoelde woorden, maar moet zich uiten in daden om echt te zijn, zoals het heilige Vincentius à Paulo al zo krachtig uitdrukte in zijn levensmotto 'Liefde zij daad'.

De hongerdoek *Samen dromen – Liefde zij daad* sluit aan bij de woorden van de apostel Paulus in 1 Kor. 16,14: 'Alles wat u doet, moet u met liefde doen'. Ook de oproep van paus Franciscus voor wereldwijde zuster- en broederschap in zijn encycliek *Fratelli Tutti* (2020) is herkenbaar. En de tent verwijst mede naar 'het gemeenschappelijk huis' uit de encycliek *Laudato Si'* (2015).

VASTENACTIE

Meer informatie over beide hongerdoeken en de verwerkingsmaterialen die erbij beschikbaar zijn, is op te vragen bij Vastenactie, info@vastenactie.nl.

De hongerdoek **Samen dromen - Liefde zij daad** en materialen daaromheen zijn vanaf half november 2024 te bestellen via de webshop van Vastenactie, www.vastenactie.nl/materialen-bestellen.

Voor informatie over de hongerdoek **Behoud de Schepping** en daarvoor beschikbare materialen kan men contact opnemen met Suzanna Louwerse (relatiebeheer parochies), e-mail: suzanna.louwerse@vastenactie.nl, telefoon: 070 - 779 6008.

Guus Prevoo werkte tot aan zijn pensionering in 2019 als missionair veldwerker in opdracht van Vastenactie. Hij is contactpersoon van de branchegroep RK Pastoraal Werkenden bij de sector Kerk & Ideëel van CNV en eindredacteur van CNV Kerk & Ideëel Verdiept.

Overzicht van (christelijke) organisaties rond duurzaamheid en gerechtigheid

Er zijn de nodige organisaties die pastores, pastoraal werkenden, dominees, kerkelijke werkenden, kerkelijke medewerkenden en kosteren kunnen ondersteunen wanneer zij met het thema duurzaamheid en gerechtigheid in hun gemeente of parochie aan de slag zijn of willen gaan.

A Rocha Nederland

A Rocha is een wereldwijde beweging van christenen die vanuit hun geloof zorgen voor Gods schepping. In Nederland is A Rocha actief sinds 2003. De lokale groepen van A Rocha zetten zich op verschillende locaties in voor natuurbehoud. A Rocha zet zich in om

kerken en christenen te activeren om actief zorg te dragen voor de biodiversiteit in hun omgeving en thema's als klimaat, natuur en zorg voor de schepping onderdeel te maken van wat ze doen en geloven.

In het klimaatprogramma Climate Stewards werkt A Rocha naast bewustwording over de klimaatcrisis aan een duurzame levensstijl.

Websites: <https://www.arocha.nl/nl/> en <https://www.climatestewards.nl/>. Contact: A Rocha: nederland@arocha.org of telefonisch 085-4011360. Contact Climate Stewards: info@climatestewards.nl.

Christian Climate Action

Christian Climate Action (CCA) is een gemeenschap van christenen die

elkaar steunt bij geweldloze directe actie en openbare getuigenissen rondom de klimaat- en ecologische crisis.

Het doel van CCA is om 1) de urgentie en de grootte van de klimaatcrisis te laten zien; 2) christenen en kerken inspireren om betekenisvolle acties te voeren; 3) de vitale rol van geweldloze acties laten zien in het aanpakken van de klimaatcrisis en 4) een veilige ruimte creëren waar mensen het emotionele verwerkingsproces door kunnen gaan, geconfronteerd met het effect dat de klimaatcrisis nu al heeft op onze planeet, en wat het dreigt kapot te maken als we op deze manier blijven leven.

CCA leeft het principe van geweldloosheid na en voelt zich geroepen trouw te zijn, hetgeen niet noodzakelijk succesvol-zijn betekent. Trouw zijn aan God is een reis die soms betekent dat men de regerende autoriteiten niet kan volgen. CCA probeert in gebed de beste manier van handelen te onderscheiden, waarbij de uiteindelijke acties niet perfect hoeven te zijn. CCA baseert zich op een actief en deelnemend geloof: geroepen zijn om deel te nemen aan

de vernieuwing van Gods schepping. Daarbij is men zich ervan bewust dat men zelf deel is van het probleem waartegen gevochten wordt.

CCA is in Nederland geen officieel onderdeel van Extinction Rebellion, maar individuele leden sluiten wel regelmatig aan bij acties van Extinction Rebellion.

Website: <https://www.christianclimateaction.nl/>. Contact via formulier op website.

God in de supermarkt en God in de klimaatcrisis

De medewerksters en medewerkers van *God in de supermarkt* en *God in de klimaatcrisis* geven inspirerende workshops en interactieve lezingen over thema's rondom duurzaamheid.

God in de supermarkt wil mensen te inspireren om als consument nét de volgende stap te zetten. *God in de klimaatcrisis* gaat over zinvol handelen in tijden van klimaatverandering en de vraag hoe men hoop houdt in een snel veranderende wereld. Ook andere thema's rondom duurzaamheid zijn mogelijk.

De workshops worden op de meest uiteenlopende plekken gegeven. Van een gemeente- of parochie-avond in de kerk tot een festival. En van een buurthuis tot een middelbare school.

Websites: <https://www.godindesupermarkt.nl/> en <https://godindeklimaatcrisis.nl/>. Contact: info@godindesupermarkt.nl of telefonisch 06-40790126.

GroeneKerken

De droom van GroeneKerken is dat steeds meer kerken en geloofsgemeenschappen plekken zijn waar mensen samen oefenen in een eenvoudige, vreugdevolle levensstijl. Voor en met die kerken wil GroeneKerken een plek van hoop en handelingsperspectief zijn.

GroeneKerken ondersteunt kerkvergroeners met groene tips en (geloofs)inspiratie. Het team van GroeneKerken biedt hen perspectief, bondgenoten en concrete tools om te veranderen en in samen met de kerk in beweging te komen voor de schepping.

Met opiniestukken in landelijke kranten en deelname aan klimaatmarsen wil GroeneKerken een christelijke stem in het maatschappelijk debat laten horen en kerken hierin voorgaan.

Er zijn op dit moment (2024) ongeveer 500 groene kerken uit meer dan 20 denominaties.

Maatschappij van Welstand en Kerk in Actie zijn dragers van GroeneKerken.

Website: <https://groenekerken.nl/>. Contact: info@groenekerken.nl.

GroenGeloven

Groen geloven

GroenGeloven wil mensen inspireren om, al of niet vanuit het geloof, na te denken over duurzaamheid. Wat betekent duurzaamheid voor jou en wat betekent dit voor de keuzes in het dagelijks leven? Het motto van GroenGeloven is: 'Groen geloven is duurzaam doen!'

Velen in onze samenleving zijn zich er niet van bewust dat zij deel zijn van de natuur. Toch leven wij in een wereld van samenhangen en relaties. GroenGeloven wil dit in het bewustzijn roepen en hiermee geloof en duurzaamheid met elkaar verbinden.

GroenGeloven biedt workshops en lezingen aan. Op de website zijn ook teksten te vinden voor gebedsvieringen of te gebruiken bij wandelingen.

Website: <https://groengeloven.com/>. Contact: m.tiemens@planet.nl.

Laudato Si' - Alliantie

De Laudato Si' Alliantie Nederland, een katholiek kerkelijke vereniging onder voorzitterschap van monseigneur Gerard de Korte, promoot sinds 2015 de visie van Paus Franciscus op de milieu- en klimaatproblemen en sociaal onrecht. De pauselijke documenten Evangelii Gaudium, Laudato Si' en Fratelli Tutti, geven handvatten en inspiratie om met deze vraagstukken om te gaan. De leden van de LS-alliantie zijn Cordaid, Vastenactie, Socires, Platform voor Ignatiaanse spiritualiteit, Solidair Groningen & Drenthe, Huis van Dominicus, GroenGeloven en het Netwerk Katholieke Vrouwen.

Er is een samenleving mogelijk waar evenwicht is en verbinding; tussen mens en omgeving, arm en rijk, plant en bebouwing. Laudato Si' geeft een antwoord op de schreeuw van de aarde en van de armen. Een antwoord van verbinding en hoop. Met een pleidooi voor ecologische economie, eenvoudige leefstijl, ecologische opvoeding, ecospiritualiteit en betrokkenheid op de gemeenschap.

Laudato Si' Alliantie biedt inspiratie en tips om aan de slag te gaan in de gemeenschap. Voor kerken is er een aanbod met liturgie, sprekers, film *The Letter* en een wekelijkse voorbedetekst (via de St. Maartenparochie Zeist).

Website: <https://laudato-si.nl/>. Contact via email info@laudato-si.nl

Laudato Si' - Instituut

Het Laudato Si'-Instituut voor integrale ecologie, een samenwerkingsinitiatief van de onafhankelijke denktank Socires en de Radboud Universiteit, doet vanuit een integraal en discipline-overstijgend perspectief academisch onderzoek naar duurzaamheid en rechtvaardigheid. Daarbij is niet alleen aandacht voor chemische, technische en biologische aspecten, maar ook voor de politieke, economische, filosofische, ethische en spirituele dimensie van de ecologische crisis.

Het Laudato Si' - Instituut werkt vanuit zijn integrale visie op ecologie graag over grenzen van academische, religieuze en maatschappelijke grenzen heen.

Website: <https://www.ru.nl/afdelingen/research-institute-for-philosophy-theology-and-religious-studies/laudato-si-instituut>. Contact: laudatosi@ru.nl of

Micha

Micha Nederland gelooft dat juist christenen de opdracht hebben gekregen om te streven naar gerechtigheid, en hierin voorop zouden moeten lopen. Daarom brengen wij de kerk in Nederland in beweging, geïnspireerd vanuit de bekende Bijbeltekst Micha 6, 8.

Streven naar gerechtigheid is ook streven naar duurzaamheid. Sinds een paar honderd jaar gedraagt de westerse mens zich alsof de aarde een machine is, die rijkdommen produceert. Hierdoor worden Gods schepping en alle schepselen uitgebuit en uitgeput, tot vandaag de dag. Mensen moeten leren leven met respect voor hun medeschepselen die lijden onder het kapitalistische systeem en het consumentisme.

Website: <https://michanederland.nl/tag/klimaat>. Contact via website.

Ook kerkelijke ontwikkelingsorganisaties hebben doorgaans aandacht voor duurzaamheid en heelheid van de schepping.

Andere organisaties

KlimaatGesprekken

KlimaatGesprekken helpt mensen te ontdekken hoe ze samen met anderen stappen kunnen zetten in de verduurzaming van hun eigen leven, en hoe ze hun

omgeving daar op een positieve manier in meenemen. Thuis én op hun werk.

Website: <https://klimaatgesprekken.nl/>. Contact: info@klimaatgesprekken.nl (voor particulieren), organisaties@klimaatgesprekken.nl (voor organisaties).

*Vier van de bovengenoemde christelijke milieuorganisaties hebben in 2024 in de categorie Religie & Filosofie de **Trouw Duurzame Top 100** gehaald. GroeneKerken bezet in die categorie de 4de plek. De Christian Climate Action (CCA) is 7de en de Laudato Si' Alliantie Nederland 8ste. A Rocha sluit de rij in deze categorie met de 10de plaats.*

Tips voor je agenda

Scheppingsperiode

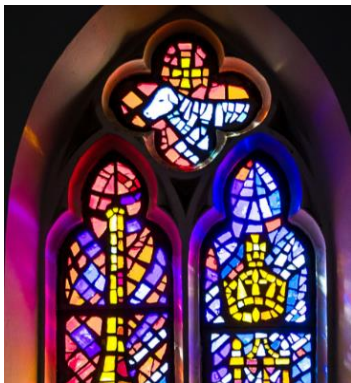
Tot en met vrijdag 4 oktober 2024 loopt in de RK Kerk nog de Scheppingsperiode. Zie voor informatie hierover en tips om in de parochie (of gemeente) actief te zijn rond het thema Schepping <https://laudato-si.nl/nieuws/de-scheppingsperiode-is-nu/>.

Webinar Ontdek jouw verborgen impact

Op dinsdag 8 oktober 2024 verzorgt Tearfund over de verborgen impact. Impact-expert Babette Porcelijn laat je zien wat de invloed van 'het systeem' op de wereld is en wat we daar als maatschappij én als individu tegen kunnen doen. Maar wat is dit systeem dan? En kan je daar eigenlijk wel invloed op hebben? Dat en meer komt aan bod tijdens dit webinar. Sterker nog, na dit webinar weet jij wat jouw invloed kan zijn op het systeem en hoe je jouw positieve impact op mens en planeet vergroot en verduurzaming versnelt. Tijd: 20.00 - 21.30 uur.

Aanmelden via <https://www.truetickets.nl/e/18690/ontdek-jouw-verborgen-impact>.

Dag van de Kerkopbouw: De toekomst begint met luisteren

Op vrijdag 11 oktober 2024 is er in de Grote Kerk te Harderwijk een Dag van de Kerkopbouw voor werkers in de kerk. Medewerkers aan deze dag zijn o.a. Rob Polet, Henk Boerman, Tabitha van Krimpen en Aarnoud van der Deijl. Thema van de dag is *De toekomst begint met luisteren*.

Deze dag wordt georganiseerd door het interkerkelijke Werkverband Kerkelijk Opbouwwerk en is bedoeld voor werkers in de kerk: professioneel of onbetaald, of gewoon geïnteresseerd.

De dag begint met een podiumgesprek. We bevragen de deelnemers van dit gesprek op hun motieven. Waarom zetten zij zich zo in voor de kerk van de toekomst? Wat drijft hen? In zes verschillende workshops oefenen de deelnemers van de dag zich in het luisteren naar de (A)nder.

Voor meer informatie en aanmelden: www.wvko.nl/dagvandekerkopbouw

Groene Kerkendag

Op zaterdag 12 oktober 2024 wordt de GroeneKerken-dag gehouden en wel in de Geertekerk, Geertekerkhof 23 in Utrecht! Het thema is: **Omdat de schepping roept om een kerk die zorg draagt**. Het wordt een dag vol inspirerende sprekers, praktische workshops, elkaar ontmoeten en ervaringen uitwisselen.

Op deze Groene Kerkendag zijn, naast het plenaire deel met onder andere de Droominee en Schrijvers voor gerechtigheid, de volgende workshops te volgen.

- Genieten van genoeg
 - Hoop in de crisis
 - Klimaatvriendelijke keuzes vanzelfsprekend (klimaatpsychologie)
 - Voedsel, landgebruik en rentmeesterschap
 - Groen denken en doen: hoe breng ik mijn kerk in beweging?
 - Woorden en beelden over zorg voor de schepping
 - Groen maken is een (nieuwe) Bijbelse deugd
- Kijk voor meer informatie en het bestellen van tickets à €34,50 op <https://groenekerken.nl/groenekerken-dag/>.

Verdiepingsdag Ecologische spiritualiteit

Op **vrijdag 18 oktober 2024**, van 13:00 tot 18:00 uur, vindt er in Nijmegen een symposium over Ecologische spiritualiteit plaats. In de duurzaamheidsdiscussie komen naast technologische of economische strategieën ook vaak spirituele waarden ter sprake als basis voor duurzaam gedrag. Deze verdiepingsdag over ecologische spiritualiteit gaat ook over de omgekeerde vraag: Kan duurzaamheid bijdragen aan de verdieping van spiritualiteit, oftewel: hoe wordt duurzaamheid spiritualiteit?

De verdiepingsdag vindt plaats in vergaderzaal E 15.39 van het Erasmusgebouw, Erasmusplein 1 te 6525HT Nijmegen. De dag wordt georganiseerd door het Titus Brandsma Instituut en Laudato Si-Instituut van de Radbouduniversiteit Nijmegen, in samenwerking met het Platform voor ignatiaanse spiritualiteit, Socires en Laudato Si' Alliantie NL. Voor meer informatie en aanmelden zie <https://www.ru.nl/over-ons/agenda/verdiepingsdag-ecologische-spiritualiteit>.

Webinar Een rijker leven met minimaliseren, Gera van den Berg

Op **woensdag 23 oktober 2024** houdt Tearfund een volgend webinar. Duurzaamheidsadviseur en inspirator Gera van den Berg (ook bekend onder de naam Heerlijk Minimaliseren) geeft je tips en advies over minimaliseren. Gera ontwikkelde namelijk de Op Orde!-methode die helpt bij het ontspullen en consuminderen. Een meer minimalistische levensstijl helpt je om te genieten van genoeg en is tegelijk een manier van leven die recht doet aan Gods Schepping én jouw medemens. Tijd: 20.00 - 21.30 uur. Aanmelden via <https://www.truetickets.nl/e/18691/een-rijker-leven-met-minimaliseren>.

Startdagen Vastenactie

Op drie zaterdagen in november 2024 worden de startdagen van Vastenactie gehouden met presentaties over de nieuwe campagne 2025. Waarom is 'schoner koken' een belangrijk onderwerp? Hoe draagt het bij aan een betere sociaaleconomische situatie van families, aan het verminderen van ontbossing en van de uitstoot van fijnstof en CO₂ en zelfs aan het verminderen van zwerfafval op straat?

De startdagen zijn op de navolgende momenten en plaatsen. Kijk voor meer informatie en aanmelden op <https://www.vastenactie.nl/parochies/startdagen>.

- **Zaterdag 9 november 2024:** Bondsgebouw, Leidseweg 98, Voorschoten (voor bisdommen Rotterdam en Haarlem/Amsterdam)
- **Zaterdag 16 november 2024:** St. Janscentrum, Papenhulst 4, Den Bosch (voor bisdommen Den Bosch en Breda)
- **Zaterdag 23 november 2024:** Zuiderkerk, Drift 46, Drachten (voor bisdom Groningen/Leeuwarden)
- **Zaterdag 23 november 2024:** MFC 't Paradies, Munsterstraat 61, Roermond (voor bisdom Roermond).

Minisymposium Bezield en Gedreven

Vanwege het bereiken van de AOW-gerechtigde leeftijd heeft ds. mr. Sjaak Verwijs afscheid genomen als directeur van de Bond van Nederlandse Predikanten. Ds. Roel Knijff heeft inmiddels het stokje als directeur overgenomen.

Op **vrijdag 15 november 2024** organiseert de BNP vanwege het afscheid van Sjaak Verwijs een minisymposium in de Utrechtse Geertekerk. Rond het thema 'Bezield en Gedreven' deelt hoogleraar Edward Van 't Slot zijn denken over bronnen die het werk van predikanten kunnen voeden. Alexander Noordijk en Gertine Blom vertellen daarna over de realiteit van de eigen praktijk en de middag wordt afgesloten met een vesper en receptie. Informatie over het programma en aanmelden via <https://predikanten.nl/bezielgedreven/>.

Rouw en zingeving. Perspectieven en handreikingen voor de praktijk van pastoraat en geestelijke verzorging

In het **voorjaar van 2025** houdt Luce, het Centrum voor Religieuze Communicatie van de Tilburg School of Catholic Theologie (TST) een cursus *Rouw en zingeving* van vier bijeenkomsten van telkens twee dagdelen.

Iedere rouw is anders. Goed luisteren naar wat gezegd wordt, ook naar het verdriet en de stiltes, is een basiscompetentie om rouwenden bij te staan in hun verdriet en verwerking. Kennis en inzicht in wat er speelt tijdens rouwprocessen is van belang voor het goede verstaan en maakt deel uit van de professionele competenties van geestelijk verzorgers.

In de cursus worden twee perspectieven op rouwen met elkaar verbonden. Naast het perspectief van de theorievorming vanuit de psychologie omtrent rouw en rouwprocessen, biedt de cursus het perspectief van een pastoraal-theologische reflectie en vertaling naar de professionele praktijk van pastoraat en geestelijke verzorging.

Docenten zijn dr. Ellen Dreezens en dr. Niels den Toom. Meer informatie via de website van Luce: <https://www.tilburguniversity.edu/nl/onderzoek/instituten-en-researchgroepen/luce/rouw-en-rouwprocessen>.

Mededelingen vanuit CNV-Kerk & Ideëel

CNV Kerk & Ideëel

Dag van de Kerkelijk Werker

Op **maandag 11 november 2024** vindt in Nijkerk de jaarlijkse dag voor kerkelijk werkers plaats, een gezamenlijke organisatie van Protestantse Kerk Nederland (PKN) en CNV Kerk & Ideëel.

Meer informatie over het programma en de locatie is binnenkort te vinden op <https://protestantsekerk.nl/evenementen/dag-kerkelijk-werker/>.

Branchegroep RK Pastoraal werkenden

Landelijk

Op **vrijdag 18 oktober 2024** vergadert het landelijk bestuur van de branchegroep RK Pastoraal Werkenden in Utrecht. Op de agenda staat onder meer opnieuw het toekomstige functioneren van de branchegroep. Tevens wordt op deze dag afscheid genomen van Kiki Kint als bestuurslid namens het onderdeel Haarlem-Amsterdam. Opvolger in het bestuur is Matthé Bruijns, die enkele weken geleden zijn veertigjarig dienstjubileum als pastoraal werkende vierde.

Onderdeel Limburg-bisdom Den Bosch

De editie oktober-november 2024 van de tweemaandelijks Nieuwsbrief van het onderdeel Limburg-Den Bosch is vanaf eind september te downloaden via www.vpwinform.nl of via www.cnvconnectief.nl/zorg-en-welzijn/kerk-en-ideeel/pastoraal-werkers/.